

Kozárd látképe a Bézmvál

KELET-CSERHÁTI TÁJVÉDELMI KÖRZET

• Védetté nyilvánítás: 1989; • terület: 7425 ha

A Kelet-cserháti Tájvédelmi Körzet Zsunyusztá–Kisbárkány vonalától Buják–Eceg határáig terjed. Nyugatról Cserhátszentiván, Alsótold és Felsőtold, kelet felől a Zagya-völgyében lévő Pásztó, illetve Mátraszőlös, Sámsonháza és Márkháza települések határolják. Északi harmadában Garáb zárványtelepülésként illeszkedik a védett területbe.

A hegyek-dombok, völgyek-patakok szabdalta Cserhát keleti szélét két meghatározó sasbérc-csoport uralja: a *Bézma-egység* és a *Tepeke-egység*. Az utóbbi hosszán elnyúló vonulatában található a hegység legmagasabb csúcsa, a Purga (575 m). A tájvédelmi körzet északkelet felé tartó kis nyúlványa magában foglalja a sámsonháza*i Vár-hegyet* (299 m) és Márkháza fölött a *Buda-hegyet* (440 m).

A Függe-kő

A hegyvonulatok közötti térségeket a magasabb térfelszínű *Garábi-medence*, az alacsonyabb *Toldi-medence*, *Nagymező magas félmedencéje*, s a *Cserhátszentiváni-medence* tölti ki.

A vonulat vizeit északkeleten a *Kis-Zagya* völgye, nyugaton a déli irányba haladó *Zsunyi-patak* völgye (később *Szuha-patak* völgye) vezeti le a Zagya felé. A Cserhátot a Zagya völgye választja el a Mátrától.

Természetes állóvíz a területen kevés található. Kiemelkedő természeti értéket képviselnek a Nagybárkány-délnyugati határában a Kerek-bükk és a Hármashatár-hegy oldalában suvadással létrejött kis tómedencék. Az itt összeszámolt 11 tavacska közül a legjelentősebb az ún. *Feneketlen-tó*, illetve a *Nádas-tó*.

A földtörténeti múlt emlékei

A Cserhát keleti részének kialakulásában a miocén kori andezites jellegű vulkanizmus játszott döntő szerepet. A terület eredetileg a Mátra hatalmas méretű vulkáni felépítményének nyugati peremvidékéhez tartozott, és attól csak később különült el a Zagya folyó árkanát besüllyedésével. A lávafolyások és robbanásos jellegű kitorrészek tufaanyagainak váltakozásával több száz méter vastag rétegvulkáni öszlet jött létre.

A Cserhát földtörténete azonban régebbre nyúlik vissza. A fiatalabb kőzetrétegek alatt a mélyben földtör-

Farkasölő sisakvirág

téneti középkor *trász* időszakában képződött üledékes kőzetek találhatók (Az ekkor kialakult mészkő, dolomit csak a Cserhát nyugati részén bukkán a felszínre.)

A földtörténeti újjó eocén korában a területet újból elborította tenger korallokban, kagylókban gazdag üledéket hagyott maga után. Az *oligocén* korban (35–25 millió éve) elsősorban agyag, slír (csillámos homokos agyagmárga, helyi elnevezéssel: apoka), homok és homokkő képződtek – amelyek a Cserhát felépítésében nagy szerepet játszanak.

Egy rövidebb kiemelkedést követően, a miocén kor kezdetén, egy újabb tengerelöntést vastag, homokos meszes üledékeket hagyott hátra: Ostrea-kagylók és fésűskagylók héjainak tömegével. Ebben az időszakban, 19,5 millió éve jöttek létre a Cserhát legkorábbi vulkáni közezei („alsó riolitufa”). Ezzel egy időben kezdődött a mocsarakban a barnakaszén képződése.

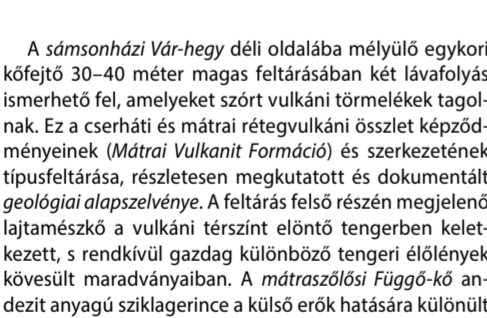
A miocén kezdo szakaszában a *Paratehely* vize hullámozott a Cserhát közetlemeze felett, amelybe a beömlő folyók homokot, kőzettörmeléket szállítottak. A tengerben felhalmozódott agyagos, márgás üledék alkotja az ún. *Garábi Slír Formáció*t, melynek vastagsága több száz méter.

Mintegy 17 millió évvel ezelőtt újból aktivizálódtak a vulkánok. A több vulkáni centrumból származó igen heves, robbanásos kitorrészek révén a tűzhányók fokozatosan kiemelkedtek a tengerből. Ekkor vulkáni bombákból, agglomerátumokból és blokkokból álló ún. piroklasztikumok jöttek létre, amelyek laza szerkezetű tufarétegekkel váltakoznak. Ezeket a vulkáni kőzetrétegeket legszebben a sámsonháza*i cserhátszentiváni kőfejtők* tárják fel.

A bádeni korszakban tovább folytatódtak a lávafolyásokat és vulkáni törmeléket produkáló vulkánkitörések. Az ekkor kialakult piroxénandezitek rendkívül szép, homorú hajlású, osztloosan megszilárdult alakzatát láthatjuk a *béri Nagy-hegy kőfejtőjében* (helyi jelentőségű védett természeti érték).

Miocén kori ósmeradványok a lajtamészköben

Magas csukóka

Fűrészlábú szöcske

el a vulkáni lávatakaró többi részétől. A vörös színű sziklák magassága helyenként eléri a 25–30 métert.

A beltengerré édesedő Pannon-tóban 13 millió éve fejeződött be a Keleti-Cserhát ósmeradványokban gazdag lajtamészkövének képződése. A vulkáni rétegek és a tengeri üledékek váltakozásának legszebb feltárása a sámsonháza*i Vár-hegytől* a márkházai Buda-hegigy húzódd területen tanulmányozható. A sámsonháza*i védett kőfejtőben* látható vulkáni öszletlet lajtamészkö taktarja. A *Rákosi Lajtamészkö Formáció* névvel illetett, a bádeni tenger sekély vizeiben képződött mészkővonulat előfordulásait Bertől Márkházáig találjuk. Felsőzni kibukkanásai ósmeradványokban gazdagok: igen gyakoriak a különféle csigák, kagylók, csalánozók, tengeri sünök és halak vázmaradványai. A lajtamészkö legszebb itteni előfordulása a mátraszölösi mészkőbányában tanulmányozható. A miocén kor szarmata időszakát a *Kozárdi Formáció* alapszelvénye dokumentálja.

Növényvilág

A Keleti-Cserhát a növényföldrajzi beosztás szerint a *Pannóniai flóratartomány* (*Pannonicum*) *Északi-középhegységi flóridékének* (*Matricum*) *Neogradense flórajárá*sához tartozik. A korábbi évezredekben jórészt erdő borította a tájat, amit az emberi jelenlét alaposan átalakított.

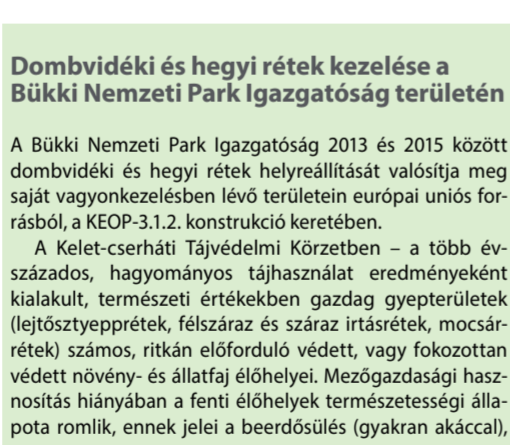
A tájvédelmi körzet területének zonális növénytársulása – melyre a Cserhát neve is utal – a középhegységi cseres-tölgyes. Fajgazdag állományai a hegygerinceken, marede-

Rablópille

Magyar darázsincér

Fehérok vára Sámsonházáánl

kebb oldalakon maradtak fenn, melyekben megtalálható a gérbics (*Limodorum abortivum*) és a kövi pimpó (*Potentilla rupestris*), gyakori a bugás hagyma (*Allium marginatum*). Az északi hegyoldalakon, völgyekben, extrazonális helyzetben gyertyános-kocsánytalan tölgyesek és gyertyános-bükkösök találhatók. A hegyvédelki fajok szinte teljesen hiányoznak belőlük, az úde lomberdei növények (pl. karéjos vesepáfrány – *Polystichum aculeatum*, szálkás pajzsika – *Dryopteris carthusiana*, enyves zsálya – *Salvia glutinosa*, varázslófű – *Circaea lutetiana*) is szörványos előfordulások. Északi, sziklás hegyoldalokon a Cserhátban ritkán jelenik meg a törmelékeltető-erdő, olyan értékes növényekkel, mint a magas csukóka (*Scutellaria columnae*) és a csillogó golyaorr (*Geranium lucidum*). A száraz déli hegyoldalak sekély talaján molyhos tölgy és virágos kóris uralta melegkedvelő tölgyesek és bokorerdők alakultak ki. Ritka, védett növényfajaik közül helyenként tömeges a pilisi bükköny (*Vicia sparsiflora*), nem ritka a nagyzevzérjófű (*Dictamnus albus*), a macskahere (*Phlomis tuberosa*) és a tarka nőszírom (*Iris variegata*). A száraz tölgyesekkel mozaikoló sziklagyepek és lejtősztyeppек viszonylag kis teret foglalnak el. Nagy kiterjedésűek viszont az erdőrtés eredetű, főként szőlők és gyümölcsösök felhagyásával, mészkővön kialakult félszáraz gyepek. Az említett gyeptípusok nagyon értékesek, sok védett növény- és állatfaj életlehetőségeit biztosítják. A sziklagyepekben előfordul a magyar perje (*Poa pannonica*), a magyar bogáncs (*Carduus collinus*) és a törpe nőszírom (*Iris pumila*), a lejtősztyeppekben, félszáraz gyepekben a piros kigyózsizs (*Echium ruscicum*), a leánykőkörcsin (*Pulsatilla grandis*), az erdei szellőrozsza (*Anemona sylvestris*) és a bíboros kosbor (*Orchis purpurea*). A Cserhátban kirúzóznakak számít a nagybárkányi Nádas-tó tözegmohás fűzlánya.

Állatvilág

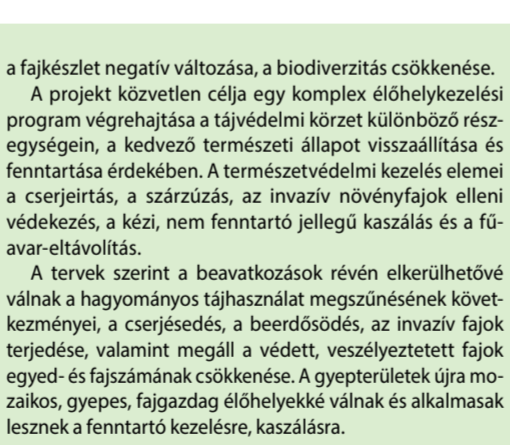
Zoológiai szempontból a száraz tölgyesek, a sziklagyepek, a lejtősztyeppек és a félszáraz gyepek a legértékesebbek. Több, nemzetközi szinten is jelentős, fokoztan védett állatfaj él a területen. A száraz tölgyesekben olyan ritka bogarak fordulnak elő, mint például a szilfacincér (*Akimerus schaefferi*) és a vöröscombú facincér (*Rhopalopus spinicornis*). A természetközeli állapotú gye-

Lándzsás karimáspoloska

Rétegvulkáni feltárás Sámsonháza mellett

Piros kigyózsizs

pek kiemelkedő rovartani értékei a fűrészlábú szöcske (*Saga pedo*), a lándzsás karimáspoloska (*Phyllomorpha laciniata*), a rablópille (*Ascalaphus macaronius*), a magyar darázsincér (*Chlorophorus hungaricus*), a barnabundás boglárrka (*Polyommatus admetus*) és az oszirisz törpeboglárrka (*Cupido osiris*). A tájvédelmi körzet egyik legfontosabb értékét jelenti a nyílt tölgyesekben erős állományokban élő pannongyik (*Ablepharus kitaibelii fitzingeri*). A madártani értékek közül kiemelendő a fokozottan védett parlagi sas (*Aquila heliaca*), a kis bekászósas (*Aquila pomarina*), az uhu (*Bubo bubo*) és a bajzos szárnyú (*Emberiza cia*) fészkelése. Jelentős értéket képvisel a nagyobb patakok gerinctelen faunája, halai, kétélttűi és a több helyen előforduló, fokozottan védett vidra (*Lutra lutra*).

Kultúrtörténeti értékek

A tájvédelmi körzet legjelentősebb kultúrtörténeti emlékeit *erdőtített éskori telepek* (bronzkori földvárak) és *középkori várak maradványai* jelentik, mint például a kerek-bükki erdő-tített telep sánca, az ecegi llonavár, vagy a Sámsonháza melletti Fejérok vára.

A tájvédelmi körzet délnyugati határánál találjuk Bujákat, melynek *temploma* 1757-ben barokk stílusban épült. A falu külterületén, a Kálvária-hegyen épült a *Szent Anna-kápolna*

Pannongyik

East-Cserhát Landscape Protection Area

Andesitic volcanism during the Miocene was the most important factor in the formation of the eastern part of Cserhát. The area originally belonged to the western pediments of the volcanic superstructure of the Mátra Mountains, and was separated only later by the depression of the bed of the Zagya river. Layers of tuff materials from lava flows and explosive eruptions created a several hundred meters thick stratovolcanic bed. During the millions of years after the extinction of the volcanoes, the volcanic structure was broken down by structural forces and eroded by external forces, so only some remnants of the original structure remains today. In the 30–40 m high excavation site located in the southern side of Várhegy in Sámsonháza, two lava flows can be found, scattered with pyroclastic debris. The site represents the typical cross-outcrop – the thoroughly researched and documented base section – of the trestatovolcanic sequence of Cserhát and Mátra (Mátra Volcanite formation). The Leitha limestone covering the upper level of the profile had developed in the sea that flooded the volcanic surface and therefore is extremely rich in marine fossils. The andesite ridge of the Mátraszölös Függe-kő was separated by external forces from the rest of the volcanic lava trapp. In some places, the height of the red rocks can reach up to 25–30 metres.

The typical zonal plant association of the landscape protection area is sessile oak woods. (The Hungarian word “Cser” in the name of Cserhát also refers to Quercus cerris, the Latin name of Turkey oak). The ridges and steep slopes are the most diverse areas, rich in violet limodore (*Limodorum abortivum*), rock cinquefoil (*Potentilla rupestris*) and *Allium marginatum*.

Extra-zonal sessile oak –hornbeam and hornbeam–beech forests can be found on the northern slopes and in the valleys. These forests miss highland species almost completely, and also the typical plants of deciduous forests (e.g.:hard shieldfern –*Polystichum aculeatum*, narrow buckler fern–*Dryopteris carthusiana*, Jupiter’s sage – *Salvia glutinosa*, broad-leaved enchanter’s nightshade – *Circaea lutetiana*) are quite rare in these woodlands.

On the rocky northern hillsides of Cserhát, talus slope woodlands – with valuable plants like Spanish violet skullcap (*Scutellaria columnae*) and Shining cranesbill (*Geranium lucidum*) – are rather scarce. On the shallow grounds of the oak southern slopes the typical vegetation consists of xerothermic oak woodlands and shrub forests, dominated by downy oaks and Manna ash trees. Some rare, protected species of the area are *Vicia sparsiflora*, gas

Fűleskuvik

A Buda-hegy geológiai tanösvény

1801-ben, késő barokk stílusban. *Buják várdt* a XIII.század második felében feltehetőleg a jelentős Kacsics nemzettség emelte. A 150 esztendőös török hódítás alatt a belsőtornyos vár többször is gazdtá cserélt.

Eceg község az Ilona-váron kívül középkori vízimolnár-ságárról és szőlőtermeléséről is nevezetes. Egyetlen fennmaradt malomépülete ma vendégház, a szőlészetére, borászatára a *Boros úti pincesor* emlékeztet.

Garábót a tájvédelmi körzet hegyei ölelik körül. A Tepke-vonulat és a Zsunyi-hegy közé települt falunak szép *késő barokk temploma* van a 18. századból. A templom mellett, a talajszint alatt rejtőzik a *premontrei rend* 12. század elején épült első hazai monostora.

A Tepke-vonulat keleti lábánál fekszik Mátraszölös, melynek *Szent Erzsébet titulusú templomában* 14–15. századi gótikus freskótöredéket láthatunk. A falu szélén látható *Rákóczi-kápolna* és egy feudális magánvár maradványa (földvár).

A tájvédelmi körzet területén, illetve közvetlen közelében több *természetismereti bemutatóhely* található. Tanövények és tájékoztató táblák segítségével ismerhetjük meg a terület földtani láttnivalóit a sámsonháza*i Buda-hegyen* és kőfejtőben, Kozárd határában a Pogányvári-kőfejtőben, a mátraszölösi Függe-kőn, a cserhátszentiváni kőfejtőben és a felsőtoldi Kecse-hegy két kisebb kőfejtőjében.

Andezit kőfejtő Mátraszölös mellett

BÜKKI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁG
Cím: 3304 Eger, Sánc u. 6. • Levelezési cím: 3301 Eger, Pf. 116
Telefon: 36/411-581 • E-mail: titkarsag@bnpi.hu
www.bnpi.hu

BNPI Nógrádi természetvédelmi tájegység
e-mail: nte@bnpi.hu

Szerkesztette: **Baráz Csaba**
A szöveget írták és a fényképeket készítették: **Baráz Csaba, Harmos Krisztián, Joó Miklós, Stadler Árpád**
Térképet készítették: **Katona Zoltán – A&Z 1.1 Térképműhely**
A fordítást készítette: **Kangúr Márk**
Lektorálta: **Dr. Dávid Lóránt**
Nyomdai munkák: **Garamond Kft., Eger**
Grafika, tördelés: **Molnár Zoltán, Dányi József**
Kiadja: **Bükkii Nemzeti Park Igazgatóság**
Felélős kiadó: **Dr. Horváth Ákos**

ISBN 978-963-9817-37-1

Eger, 2014

BÜKKI NEMZETI PARK IGAZGATÓSÁG

Bükk Nemzeti Park

33491